

Дедусь А. В.,

аспірант кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

ОБРАЗ ІДЕАЛЬНОГО ОЧІЛЬНИКА НАЦІЇ У ДРАМІ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА «СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО»

Анотація. У статті висвітлюється образ Северина Наливайка – головного героя однойменної драми Спиридона Черкасенка. Зазначається, що у цій постаті драматург намагався втілити всі ті кращі риси, які він хотів бачити в лідері українського народу, оскільки тільки такий зверхник здатен привести уярмлену націю до перемоги і побудови соціально справедливої держави. Акцентується увага на тому, що, зображуючи трагічні події в Україні наприкінці XVI ст., автор проектував їх на сучасну йому дійсність – часи революції і громадянської війни.

Ключові слова: козацька голода, запорожці, українські патріоти, невільники, зрадники, національний герой, ідеали свободи.

Постановка проблеми. Спиридон Черкасенко успішно працював на ниві усіх трьох родів літератури – поезії, прози і драматургії. У своїй багатогранній творчості він нерідко звертався до історичних тем, намагаючись у сивій давнині знайти відповіді на питання, котрі турбували його сучасників. Зацікавленість героїчним минулим серйозно підсилюється у письменника після лютневої революції 1917 року, коли після зречення царя на теренах колишньої Російської імперії повіяло свіжим повітрям довгоочікуваної свободи, а тисячі його співвітчизників за давньою козацькою традицією взялися за зброю, аби захистити від російсько-більшовицької експансії шойно народжену Українську Народну Республіку. Саме в ці буремні роки поет публікує такі свої вірші, як «Козак Байда», «Іван Гонта», «Залізник», «Запорожці», в яких закликає згадати про лицарський дух давнини, відродити «Неньку Січ». У поетичних творах «Триліси» й «Іскри великої пожежі. 1648 – 1654» митець безпосередньо звертається до подій під час національно-визвольних змагань у середині XVII ст. під проводом Богдана Хмельницького, проектуючи їх на сучасну йому дійсність.

Вельми активно історичну тему порушує С. Черкасенко і у своїй драматургії. Так, 1916 року він створює оригінальну трагедію «Про що тирса шелестіла...», де змальовує досить колоритний образ легендарного кошового Івана Сірка, а 1918 року – дві інсценізації, а саме «Страшна помста. Драматична казка на п'ять картин» (за М. Гоголем) і «Чорна Рада. Картина козацького життя XVII ст.» (за П. Кулішем). Продовжує переосмислювати історичні події драматург і перебуваючи на еміграції – спочатку в Закарпатській Україні, а потім у Празі. 1927 року з-під його пера виходить драма «Коли народ мовчить», у якій майстер намагається з'ясувати причини поразки гетьмана Івана Мазепи. А невдовзі С. Черкасенко береться за трилогію під загальною назвою «Степ». Однак устигає завершити тільки дві частини – драми «Северин Наливайко» і «Богдан Хмель». Причому друга так і залишилася неопублікованою [2, с. 22].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Як письменник історичної теми, – зазначає О. Мишанич, – С. Черкасенко вкладав у історичні сюжети сучасні ідеї, відновлював історич-

ну пам'ять народу, популяризував найбільш відомі історичні постаті, його історичні драми за своїм характером близькі до «драми ідей», але не є лише рупором ідей автора: він дотримувався історичної достовірності, реквізиту, водночас дбав про динамізм, сценічну легкість, доступність ідеї, милозвучність і чистоту мови» [3, с. 30–31].

Окрім згаданого вже О. Мишанича, дослідженням історичної драматургії С. Черкасенка переймалися Т. Жицька («Історична драматургія Спиридона Черкасенка»), Л. Дякунова («Збагнути трагедію степів: до аналізу історичної драми С. Черкасенка «Северин Наливайко»»), О. Кухар-Онишко («Про що тирса шелестіла...»), М. Кудрявцев («Драма ідей в українській новітній літературі XX ст.») та інші вчені.

Метою статті є висвітлення основних рис ідеального очільника українського народу в драмі Спиридона Черкасенка «Северин Наливайко».

Виклад основного матеріалу. Одну з кращих своїх історичних п'єс «Северин Наливайко» (історична драма на 5 дій, перша частина давно задуманої трилогії «Степ») С. Черкасенко завершив 1928 року в Ужгороді. Вперше намір створити драматургічний твір із такою назвою виник у нього 1913 року. «Ми подружилися зі Спиридоном Феодосійовичем, – згадував В. Василько, – іноді він ділився зі мною своїми творчими планами. Докладно розповідав план-сценарій своєї наступної драми «Степ». Сподівалися на осінь мати цю п'єсу вивершеною. Як же було здивування, коли восени він вручив Миколі Карповичу свою «Казку старого млина». Чому саме автор відклав роботу над драмою, сьогодні сказати важко. Як свідчать факти, він повернувся до здійснення свого задуму через 15 років. Правда, за цей час первинний задум доволі відчутно модифікувався в першій частині трилогії» [1, с. 131–132].

Матеріалом для драми «Северин Наливайко», як справедливо зауважує О. Мишанич, послужили твори Пантелеймона Куліша – «розвідка про ті часи «Почини лихоліття ляцького і перві козацькі бучі», 1865), а також його «староруська драма» «Цар Наливай» (надрук. 1900 р.)» [3, с. 29], що, однак, не завадило письменнику створити свою оригінальну п'єсу.

Головного героя драми Северина Наливайка С. Черкасенко зображує великим українським патріотом, становлення якого відбувається поступово. На початку твору це пересічний козацький ватажок, хоча й досить авторитетний у народних масах. Він разом зі своїми побратимами нападає на татарські й турецькі маєтки, грабує їх, визволяє з полону невільників, бенкетує і навіть не замислюється про те, що його співвітчизники – знедолені українські селяни – постійно потерпають від внутрішнього ворога – польських магнатів, які силоміць захоплюють їхні землі, а їх самих перетворюють на безправних кріпаків. Наливайко поки що широко переконаний у тому, що ярмо тягне лише той, хто сам цього бажає, а ті, хто, цього не хоче, разом із ним. Гетьман навіть слухати не хоче про збройну бо-

ротьбу з гнобителями, а тим більше про широке народне повстання («від моря Чорного аж до Литви») [5, с. 672], оскільки це, на його думку, може роздратувати короля, який, мовляв, і так жодним чином не обмежує козацької волі:

«хоч – сиди без діла,
А хоч – іди на бусурмена смертним боєм,
А то й на неслухняного магната» [5, с. 672].

Перелом у свідомості С. Наливайка настає після того, як він на власній шкурі відчуває свавілля поневолювачів українського народу – коли отримує звістку про те, що один із польських магнатів напад зі своєю челяддю на його хутір, убив старого батька, розграбував майно, а родинні землі привласнив. Тепер українолюбний гетьман нарешті усвідомлює, хто є найбільшим ворогом рідного народу, і жага його помсти не має меж. Причому С. Наливайко не задовольняється жорстокою відплатою лише своєму особистому кривднику пану Калиновському, маєток якого спалює до тла. Аби помститись за кривди, заподіяні співвітчизникам, він разом зі своїми вірними побратимами-козаками

«Як тигрус, кинувся уже на всіх:
Побив Семашків, Потія, Терлецьких
Під Пинськом, бивсь в Копиліві, під Слуцьком
І опинився в Могилеві... Звідти
Загрожував, що виб'є панство впень,
Зруйнує геть Варшаву й навіть Краків» [5, с. 681].

Цікаво, що причина початку повстання під проводом Северина Наливайка у драмі С. Черкасенка майже дзеркально відображає історію, з якої розпочалася у середині XVII ст. національно-визвольна війна на чолі з Богданом Хмельницьким. А тому можна провести й певні паралелі поміж обома гетьманами. Головне, що їх зближує, – це те, що обидва вони мають на меті створити незалежну національну державу. Причому С. Наливайко хоче побудувати таку державу, де всі будуть вільними і рівними у своїх правах – «без хлопа і магната». У цих його мріях, ймовірно, знайшли відбиток соціалістичні ілюзії самого автора драми, який устами гетьмана виголошує, по суті, політичну програму:

«Творити будем ми своє життя,
В підвалину поставим нашу правду,
І запишає рідная земля –
Від Прип'яті і аж до Криму вольна –
Веселими містами, хуторами
І селами без хлопа і магната,
Де всі за одного й один за всіх,
А разом – вольний і міцний народ!» [5, с. 714–715].

Однак розбрат, чвари і зрадництво у козацькому середовищі не дають змоги С. Наливайку втілити у життя заповітну мрію. Непорозуміння простежується передусім поміж ним і його соратником по боротьбі Грицьком Лободою – гетьманом запорізького козацтва.

Змальовуючи образ Грицька Лободи, драматург, судячи з усього, відштовхувався від П. Куліша. Останньому, як відомо, запорізьке козацтво бачилося стихійною, майже некерованою ватагою, що промишляла розбоєм та грабежами, силою, від якої трудовий люд переважно зазнавав більше прикроців, аніж мав користі. Недарма цьому герою С. Черкасенка притаманний розгульний спосіб життя і зверхнє ставлення до простих козаків. Він, зокрема, пишається тим, що, на відміну від С. Наливайка, якого своїм очільником обрала козацька голота, його на гетьманстві затвердив у Варшаві польський король. А тому

недивно, що народ для Лободи – це «чернь свавільна і дурна», яка не заслуговує на краще життя.

«Ніколи ще такого не бувало,
Щоб чернь сама свою творила долю...» [5, с. 726]

Так зневажливо зазначає він. Отже, цілком закономірно, що пріоритетними для запорізького зверхника є не державні, а особисті інтереси. Саме такі мотиви простежуються в основі його поведінки і тоді, коли напередодні вирішальної битви з поляками він разом зі своїми загонами залишає наливайкінців сам на сам з ворогом, і тоді, коли у фіналі твору вже відверто зраджує союзників – підписує з коронним гетьманом С. Жолкевським таємний договір і відчиняє для недругів ворота в козацький табір.

Цікаво, що порушує С. Черкасенко у своїй драмі питання зради і в більш широкому сенсі. Головний герой розповідає Касильді, котра щойно дізналась про своє українське походження, що чимало польських магнатів теж мають українське коріння. Гетьман підсумовує:

«Вони – такі ляхи, як ми з тобою,
Оборські ті, Жолкевські, Калиновські!
Герби на них – тавро лихої зради
Народу рідного...» [5, с. 753–754]

Образ Грицька Лободи ніби відтіняє постать Северина Наливайка, робить її ще яскравішою, практично ідеальною. Заради єдності козацьких сил, а отже, і перемоги над поневолювачами українського народу останній відмовляється від особистого щастя (руки і серця красуні Касильди) і навіть ладен скласти гетьманські клейноди. Більше того, Наливайко висловлює готовність рядовим козаком битися з ворогами під проводом запорізького гетьмана.

В образі С. Наливайка автор, поза сумнівом, втілює усі ті найкращі риси, які, на його погляд, повинен мати лідер нації, лідер, який здатен привести свій народ до перемоги над ворогами й побудови незалежної української держави. Поряд із цим лідером обов'язково мають бути вірні радники, справжні українські патріоти (на кшталт колишнього королівського гетьмана Я. Орішевського й мудрої Пазини), котрі своїми виваженими настановами та зауваженнями допомагали б йому приймати вірні рішення в інтересах широких народних мас.

Цілком ймовірно, що, змальовуючи постать ідеального гетьмана, С. Черкасенко певною мірою орієнтувався на образи головних героїв у поемах «Войнаровський» і «Наливайко» (незавершена) російського поета-декабриста Кіндрата Рилєєва. Адже обидві поеми створені на українському історичному матеріалі, а в центрі уваги обох творів знаходиться український національний герой, який в ім'я ідеалів свободи, заради звільнення від ворогів рідного краю, аби бути прикладом для тих, хто після нього зважиться на боротьбу з поневолювачами рідного народу, готовий пожертвувати власним життям. Виступаючи зі зброєю в руках проти поляків, Северин Наливайко К. Рилєєва добре усвідомлює, що він особисто загине, оскільки

«погибель ждет
Того, кто первый восстает
На утеснителей народа...» [4, с. 236].

Подібну думку, звертаючись до своєї прибічниці Пазини, висловлює у фіналі драми й Северин Наливайко С. Черкасенка: «Не привів Господь Святого діла доконати нам, Та не журись: Іще не раз із степу Повіє буйний вітер на магнатів,

Не одного ще бідная голота
Гетьмана вродить Наливайка – їм
На страх і на загибель!..» [5, с. 757].

Висновки. Зображуючи у своїй драмі трагічні події кінця XVI ст., Спиридон Черкасенко проектував їх на сучасну йому дійсність – часи революції і громадянської війни. У такий спосіб він хотів нагадати співвітчизникам про те, що поразка українських патріотів у боротьбі за незалежну українську державу на початку XX ст. обумовлена була передусім їхнім розбратом. Адже і очільники Української Народної Республіки (М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра), і гетьман Павло Скоропадський, і Нестор Махно теж не змогли знайти поміж собою злагоді. Взаємно знищуючи одне одного, вони тим самим підіграли більшовикам, що в кінцевому результаті призвело до загибелі того «святого діла», якому всі вони присвятили своє життя. Перебуваючи на еміграції, письменник усвідомлював це як ніхто інший і своєю драмою хотів, аби співвітчизники, осмислюючи трагічне минуле, зробили вірні висновки на майбутнє.

Перспективи подальших пошуків бачимо у поглибленому дослідженні цієї та інших історичних драм С. Черкасенка.

Література:

1. Жицька Т. Історична драматургія Спиридона Черкасенка / Т. Жицька // Київська старовина – 1999. – № 5. – С. 127–134.
2. Кудрявцев М. Світові сюжети в українській драматургії (на прикладі творчості Спиридона Черкасенка) / М. Кудрявцев // Українська мова та література. – 2004. – № 39. – С. 20–24.
3. Мишанич О. В безмежжі зим і чужин... Повернення Спиридона Черкасенка / О. Мишанич // Черкасенко С. – Твори : у 2 т. – К. : Дніпро, 1991–. – Т. 1. – 1991. – С. 26–31.

4. Рылеев К. Избранное / К. Рылеев. – М. : Сов. Россия, 1977. – 272 с.
5. Черкасенко С. Твори : у 2 т. / С. Черкасенко. – К. : Дніпро, 1991–. – Т. 1. – 1991. – 891 с.

Дедусь А. В. Образ идеального лидера нации в драме Спиридона Черкасенко «Северин Наливайко»

Аннотация. В статье освещается образ Северина Наливайко – главного героя одноименной драмы Спиридона Черкасенко. Отмечается, что в этом образе драматург пытался воплотить все те лучшие черты, которые он хотел видеть в лидере украинского народа, поскольку только такой лидер способен привести поработленную нацию к победе и построению социально справедливого государства. Акцентируется внимание на том, что, изображая трагические события конца XVI в., С. Черкасенко проектировал их на современную ему действительность – времена революции и гражданской войны.

Ключевые слова: казацкая голь, запорожцы, украинские патриоты, невольники, предатели, национальный герой, идеалы свободы.

Dedus' A. Image of ideal national leader in Spyrydon Cherkanesk's drama "Severyn Nalyvaiko"

Summary. Image of Severin Nalyvaiko, the main hero of Spyrydon Cherkanesk's drama is illustrated. It is noted that the dramatist tried to embody in this image all those best qualities, that he wanted to see in the leader of Ukrainian people as only a leader like this is able to bring enslaved nation to the victory and to the building of socially just state where everyone will be equal. It is emphasized the tragic events of the late XVI century, S. Cherkasenko projected the modern to him reality – times of revolution and civil war.

Key words: Cossack poor, Zaporozhian Cossacks, Ukrainian patriots, slaves, traitors, national hero, ideals of freedom.